

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА В СЕРЕДНІЙ ТА ВИЩІЙ ШКОЛІ

УДК 371:811.161.2

Людмила Базиль
(м. Глухів)

ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СЛОВЕСНИКІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ПІДГОТОВКИ

У реалізації основних завдань сучасної освіти пріоритетна роль належить учителеві української мови і літератури. Для успішної адаптації в соціокультурному просторі та повноцінної професійної реалізації він має бути знавцем української словесності, здатним внутрішньо переживати кожне літературно-мистецьке явище, вільно користуватися теоретико-літературним інструментарієм для осмислення художньо-естетичних фактів і явищ; творчою особистістю-професіоналом, який, досконало опанувавши зміст духовних надбань людства, уміє на професійному рівні формувати у вихованців високоморальні й загальнолюдські цінності; наставником, котрий виховує активних, діяльних громадян, що гідно репрезентуватимуть й утверджуватимуть Українську державу в європейському співтоваристві.

Важливість таких професійних й особистісних рис акцентує увагу на вдосконаленні рівня літературознавчої компетентності майбутніх словесників, що формується в процесі опанування навчальних курсів, особливе місце серед яких відведено дисциплінам краєзнавчого характеру.

Окремі аспекти фахової підготовки вчителів української мови і літератури висвітлено в працях відомих українських учених: Н.Волошиної, Є.Пасічника, А.Градовського, О.Куцєвола, Л.Мірошніченко, О.Семенов, А.Ситченка, Г.Токмань та ін. Однак питанню розвитку літературознавчої компетентності в процесі опанування літературним краєзнавством не приділено належної уваги. З огляду на зазначене **метою статті** є висвітлення функції літературно-краєзнавчої освіти, що впливають на рівень фундаментальної підготовки й забезпечують вироблення комплексу вмінь майбутніх учителів – компонентів літературознавчої компетентності.

Аналіз публікацій українських і російських дослідників переконує: перші розвідки про літературно-мистецьке життя конкретного краю датовані початком XVIII ст. Широкомасштабне вивчення окресленої проблеми характерне останньому десятиліттю, що задекларовано в законодавчо-нормативних документах. Зокрема, 23 січня 2001 р. вийшов Указ Президента України № 35/2001 «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні», у якому сформульовано завдання «забезпечити розроблення та включення до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних,

професійно-технічних та вищих навчальних закладів тем з краєзнавства з урахуванням специфіки регіонів України» [10]. У червні 2002 р. набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України № 789 «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року». Нею визначено необхідність «активізації наукової діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку краєзнавства, популяризацію краєзнавчих досліджень, залучення широких кіл громадськості до національної культурної спадщини» [6]. Розроблено перелік заходів, спрямованих на виконання зазначеної програми, створено сприятливі умови для відновлення діяльності Всеукраїнської спілки краєзнавців. В Указі Президента України № 990/2010 від 01 листопада 2010 р. «Про відзначення 20-ї річниці незалежності України» також наголошується на важливості вивчення історії, культури й зокрема регіональної літератури.

Краєзнавству поступово відводиться належне місце і в системі шкільної літературної освіти. Відповідно до чинних програм з української літератури для середніх загальноосвітніх навчальних закладів учні опановують творчість письменників рідного краю на окремих уроках, у процесі вивчення курсів за вибором і в системі позакласної роботи.

У літературознавстві утверджується нова галузь – *геопоетика*, предметом дослідження якої є своєрідність розвитку літературно-мистецького процесу в локальних умовах.

Окреслені явища заактуалізують проблему формування високого рівня літературної освіченості майбутніх словесників, вироблення в них комплексу вмінь щодо самостійного літературознавчого аналізу художніх творів з урахуванням регіональної специфіки, їх адекватної творчої інтерпретації й навичок мовленнєвої культури. Зазначені якості є *компонентами ієрархічної структури літературознавчої компетентності*, що формується переважно в процесі багаторівневої й складної системи фахової освіти. Оскільки особливу роль у такій структурі відведено літературно-краєзнавчій підготовці, вважаємо логічним висвітлити основні її функції, що впливають на вироблення високого рівня літературознавчої компетентності вчителів-словесників.

Професійно-педагогічна функція зорієнтована на визначення навчального курсу «Літературне краєзнавство» як ефективного засобу підвищення якості освітнього процесу в усіх інституціях освітньої галузі, підвищення рівня літературознавчої компетентності майбутніх фахівців шляхом осмислення історії певного регіону, його духовного життя, національних традицій, локальних прийомів літературної творчості, розуміння регіональних текстів.

Наукова функція полягає в трактуванні літературного краєзнавства як складника літературознавчої науки, важливого засобу фундаменталізації професійної освіти словесників і потужного джерела комплексного пізнання літературної спадщини певного регіону. Зазначена функція реалізується головним чином у розвитку дослідницьких і літературознавчих умінь.

Виховна (або моральна) – передбачає вироблення високого рівня національної ідентичності й самоусвідомлення, стимулює студентів до

самовдосконалення, шляхом аналізу важливих етапів діяльності митця-вихідця з рідного краю в якості прикладу. Окреслений прийом виконує роль дієвої моральної школи.

Інтегративна функція орієнтує на новий підхід використання матеріалів літературного краєзнавства, урахування всіх можливих міжпредметних зв'язків у системі літературознавчої підготовки.

Евристична – спрямована на пошук нових ефективних шляхів аналізу художнього твору, вироблення алгоритмів складання характеристики персонажів, інноваційних підходів до осмислення авторської позиції, вивчення творчості митця на тлі конкретного регіону, у контексті певної історико-культурної доби, виробленні нових технологій опанування художніми текстами.

Емоційна функція сприяє формуванню певного почуттєвого середовища, з'ясуванню особистісного ставлення реципієнта до літературного твору, персонажів чи особистості письменника.

Означені функції, на нашу думку, можуть реалізуватись повною мірою, якщо осмислення літературно-краєзнавчого матеріалу відбуватиметься за алгоритмом, представленим на рис. 1

знання	методика	рефлексія	педагогічна <u>творчість</u>
--------	----------	-----------	---------------------------------

Рис. 1. Алгоритм осмислення літературно-краєзнавчого матеріалу в системі фахової підготовки майбутніх словесників.

Вважаємо, що необхідною передумовою успішності такого процесу має бути мотивація літературно-краєзнавчої діяльності студентів.

Аналіз практичного досвіду переконує, що виробленню стійких, наукових інтересів сприяє вивчення творчості відомих письменників, певний відрізок життєдіяльності яких безпосередньо пов'язаний з конкретною місцевістю, наприклад, М.Коцюбинський і Вінниччина, С.Васильченко й Глухів Сумської обл., М.Вінграновський і Запоріжжя, Б.Грінченко й Луганщина, Є.Гуцало й Ніжин, О. Довженко й Сосниця Чернігівської обл., В.Стус і Кіровоград, В.Шевчук і Житомир, Ю.Яновський та Одеса тощо.

Пошукова літературно-краєзнавча діяльність активізується за умови дослідження творчості маловідомих або сучасних письменників, що народилися в певному селі (селищі, місті), наприклад, Василь Земляк, СЛернілевський і Вінниччина, М.Гурець і Глухівщина, М.Шевченко і Кролевеччина, А.Любченко й Уманщина, В.Кравченко, В.Ликов і Бердянськ тощо. Результатом наукового пошуку студентів, як правило, є публікації, дослідницькій творчі роботи, презентації, проекти.

Ефективним різновидом мотивації літературно-краєзнавчої діяльності, на нашу думку, є пошук раціональних і водночас оригінальних шляхів аналізу й інтерпретації художніх текстів, розробка алгоритмів вивчення прозових і драматичних текстів з регіональним компонентом. Під *інтерпретацією художнього твору* дослідники розуміють багаторівневий процес художньо-творчого тлумачення літературних текстів, що ґрунтується

на належному рівні фундаментальної літературознавчої підготовки, наявності вмінь інтерпретувати текст, власному інтерпретаційному досвіді й забезпечує цілісність осягнення художнього твору особистістю [2, с. 9]. *Аналіз художнього твору* визначають як логічний прийом поглибленої роботи над прочитаним, що має на меті збагачення початкових читацьких вражень, дозволяє визначити художню своєрідність прочитаного, розкрити ідейно-художній задум письменника шляхом осягнення структури й елементів зовнішньої (внутрішньої) організації літературного тексту [2, с. 9].

Аналізувати в художньому творі доцільно явища, що знайшли фактичне відображення. Застосовувати ж прийом інтерпретації варто за умов, якщо аналітичний розбір не дозволив сформувати в читача достатнє уявлення про зображуване в художньому тексті, якщо необхідно заповнити «наявні в ньому недомовленості», домислити незавершені фрагменти (наприклад, відкритий фінал), знайти прочитаному власне тлумачення. З огляду на зазначене, суттєву роль у системі літературно-краєзнавчої підготовки матиме рівень розвитку інтелектуальної, особистісної, діяльнісної рефлексії.

На основі *рефлексивного осмислення художніх текстів* виконується така діяльність:

- проводяться паралелі між творчістю маловідомих письменників конкретного регіону та визнаних митців вітчизняної літератури;
- шукаються аналогії між життєвими обставинами долі літератора й життям персонажів;
- робляться узагальнення, логічні висновки щодо інтерпретації й аналізу художніх творів;
- об'єктивно оцінюється літературно-краєзнавчий матеріал.

Важливий компонент літературно-краєзнавчої діяльності студентів – виконання різних видів позааудиторної роботи, яка має пошуково-дослідницький характер. На основі аналізу практичного досвіду ми з'ясували, що *основними напрямками навчально-дослідницької діяльності* майбутніх учителів-словесників є:

1) ґрунтовне дослідження життєвої долі літераторів й укладання біогеографічних карт письменників, «Літературних карт регіону», участь у розробці й дизайні електронних сайтів;

2) вивчення чинників, що вплинули на створення літераторами конкретних художніх персонажів (серед образів Г.Тютюнника переважають персонажі, змальовані з реальних мешканців рідної Шилівки Полтавської обл.; на основі спостереження за селянами із Сосниці О.Довженко зобразив галерею різних типів українців та ін.) чи навіть художніх полотен (трилогія «Тіні забутих предків» М.Коцюбинського, «Волинь» У.Самчука та ін.);

3) осмислення діяльності літературних об'єднань у межах певного регіону, наприклад, дослідження діяльності учасників літературних угруповань «Бахмацька школа» (м. Бахмач Чернігівської обл.), «Західний вітер» (м. Тернопіль) тощо;

4) літературознавчий аналіз творчої спадщини митців конкретної місцевості (Володимир Горлей, Петро Палій, Михайло Каменюк, Марія

Гоцуляк – Вінниччина, Дмитро Кремень – Миколаївщина, Леонід Куліш, Микола Пінчук, Надія Свищевська – Донеччина, Вадим Раєвський, Олексій Столбін, Петро Товстуха – Сумщина та ін.);

5) опанування змістом художніх творів, у яких ідеться про історико-культурні чи природні особливості рідного краю (Чернігівщина представлена творами О.Довженка, Житомирщина – В.Шевчука, Полтавщина яскраво постає зі сторінок художніх полотен І.Котляревського, краєвиди Полісся з любов'ю змальовані в «Ірії» В.Дрозда тощо).

Отже, літературно-краєзнавча підготовка – оригінальний засіб і потужне джерело розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, позаяк сприяє підвищенню рівня літературної обізнаності, зокрема формує уявлення про особливості розвитку літературного процесу в локальних умовах, впливає на вироблення комплексу вмінь аналізувати твори з урахуванням регіональної специфіки, визначати локальні тексти й прийоми творчості.

Перспективними напрямками дослідження вважаємо осмислення студентами філологічних факультетів вищих навчальних закладів сучасного стану вивчення літературно-краєзнавчих матеріалів і розробку нової технології літературно-краєзнавчої підготовки.

Література:

1. Використання матеріалів літературного краєзнавства на уроках української літератури в середній школі : методичні рекомендації / уклад. Л. Старовойт, П. Водяна, І. Береза, Н. Огренич. – Миколаїв : МДПІ, 1991. – 56 с.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 627 с.
3. Милонов, Н. Литературное краеведение : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / Николай Милонов – М. : Просвещение, 1985. – 192 с.
4. Мислене древо : багатоцільовий український сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk>
5. Постанова Кабінету Міністрів України № 789 «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/rus/doc/?uid=2083.127.0>
6. Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/KMU/index.php?2002-789>
7. Прокофьева, А. Анализ художественного произведения в аспекте его пространственных характеристик : [монография] / Алла Прокофьева, Виктория Прокофьева. – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2000. – 160 с.
8. Семенов, О. Практика в системі фахової освіти вчителя-словесника: [навч. посіб.] / Олена Семенов, Людмила Базиль, Тетяна Дятленко. – К. : Фенікс, 2008. – 288 с.
9. Ситченко А. Методика викладання літератури : термінологічний словник / Анатолій Ситченко (ред.), Василь Шуляр, В. Гладішев. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 132 с.
10. Указ Президента України № 35/2001 «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» від 23 січня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/>
11. Указ Президента України №990/2010 «Про відзначення 20-ї річниці незалежності України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12414.html>